

УДК 314: 331.5

Левків Г.Я. д.е.н., професор

E-mail: levguru81@yandex.ua

Подра О. П. к.е.н., доцент

E-mail: podra_olha@ukr.net

Львівський державний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ УКРАЇНИ

Анотація. У статті визначено основні проблеми ефективного відтворення людського капіталу на основі проведеного аналізу стану системи відтворення та реалізації досліджуваної категорії. Визначено передумови становлення інформаційного суспільства та причини, що гальмують його розвиток. Проведений аналіз показав, що ресурсна база людського капіталу, зокрема демографічні процеси характеризуються тенденціями скорочення в результаті зменшення народжуваності, зростання смертності та відтоку економічно-активного населення, а реалізація людського капіталу ускладнена у зв'язку з негативними тенденціями ринку праці, що провокує його перехід до категорії "нульового активу"

Ключові слова: людський капітал, освіта, охорона здоров'я, наука, демографічні тенденції, відтворення, інформаційне суспільство

JEL code classification: G 20, I 18, I 28, J24

Halyna Levkiv

Doctor of Sc. (Economics)

Professor of the Department of Management,

Lviv State University of Internal Affairs

Olha Podra

Ph.D (Economics)

Associate professor of the Department of Management,

Lviv State University of Internal Affairs

FEATURES AND TENDENCIES OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT OF UKRAINE

Summary. Under conditions of information society development more and more attention is paid to the human capital conception research and its investments efficiency determination, because a high level of individual capabilities, which were created in the process of investing, provides a worker competitiveness, flexibility and realization in economic activity, stimulates subsequent development and self-perfection under conditions of the information society formation. The process of a human capital formation is analyzed, general and excellent lines with contiguous concepts are selected. Human capital effective recreation problems on a base of education, healthcare and science systems analysis are determined. Information society formation preconditions and problems that slow down its development are analyzed. In a basis of human capital development approach investment to its formation, increase and recreation must be created. All this requires change of the existent system of human capital development and maintenance, it means change of education and health care systems that should exist under competition market conditions.

The conducted analysis has showed that resource base of human capital, in particular demographic process, is characterized by the tendencies of reduction as a result of the birth-rate reduction, death rate increase and economically-active population outflow processes. Demographic losses provoke reduction of human potential of national economy from one side, and in a prospect also a human capital reduction, as a result of human potential reduction, and from other - increase possibilities of access to the resources of potential human capital owners with the aim of increase of competitiveness on the basis of quality descriptions perfection

Keywords: human capital, education, health protection, science, demographic tendencies, recreation, informative society

Постановка проблеми. У зв'язку із становленням у розвинутих країнах інформаційної економіки, в основу якої покладені

новітні інформаційні та комунікаційні технології та знання, що стають джерелом багатства, виникає потреба нарощення людсь-

кого потенціалу, що забезпечить сталий інноваційно-економічний розвиток, в іншому випадку країна ризикує залишитися малоефективною індустріальною економікою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Основоположниками теорії людського капіталу були зарубіжні вчені Т. Шульц, Г. Беккер, Дж. Кендрик та ін. Серед вітчизняних науковців теорії людського капіталу, визначенню ефективності відтворення та оцінки інвестицій присвячені праці В. Антонюк, О. Захарової, Н. Голікової, О. Грішнєвої, Л. Семів, С. Вовканич, В. Нижника, М. Ніколайчука та ін. Однак, динамічні зміни у структурі розвитку людського капіталу вимагають здійснення подальшого дослідження з урахуванням новітніх умов становлення інформаційного суспільства. Незважаючи на наявні наукові здобутки теорії людського капіталу, висвітлення проблем його формування, розвитку, нагромадження та відтворення в сучасних умовах структурних економічних зрушень залишається недостатньо вивченим.

Мета статті – проаналізувати сучасні особливості системи відтворення людського капіталу України на основі дослідження

стану системи освіти, охорони здоров'я та науки з урахуванням передумов становлення інформаційного суспільства. Дослідити тенденції реалізації людського капіталу в умовах структурних змін в економіці на основі аналізу ринку праці.

Основні результати дослідження. Оцінка сучасного стану людського потенціалу (ЛП) України є досить неоднозначною. З одного боку, відбувається його якісне покращання: збільшується чисельність населення з вищою освітою, підвищується здатність до інновацій та підприємницької діяльності, формуються навички праці та адаптації до мінливого ринкового середовища, зростає комп'ютерна грамотність тощо. З іншого, – в Україні знижуються темпи відтворення населення, тобто, відбуваються процеси, що призводять до руйнації людського потенціалу і, як наслідок, його структура набуває депопуляційного характеру, погіршуються показники здоров'я населення всіх вікових груп, збільшується трудова еміграція працездатного населення і особливо жінок репродуктивного віку, зростають показники старіння нації (табл.1).

Таблиця 1

Формування демографічної бази людського капіталу України [1]

Рік	Чисельність наявного населення, тис. осіб (ЛП)			Зайняте населення працездатного віку, тис. осіб (людський капітал)	Економічно активне населення працездатного віку, тис. осіб (трудова потенція)	Міграційний приріст населення, тис. осіб	Середня очікувана тривалість життя, обидві статі
	Всього	у тому числі					
		міське	сільське				
2004	48003,5	32146,4	15476,0	18 624,1	20 618,1	-24,2	68,2
2005	47622,4	32009,3	15271,5	18 694,3	20 582,5	-7,6	68,2
2006	47280,8	31877,7	15051,8	18 886,5	20 481,7	4,6	68
2007	46929,5	31777,4	14868,6	19 032,2	20 545,9	14,2	68,1
2008	46646,0	31668,8	14703,9	19 189,5	20 606,2	16,8	68,2
2009	46372,7	31587,2	14556,5	19 251,7	20 675,7	14,9	68,3
2010	46143,7	31524,8	14438,1	18 365,0	20 321,6	13,4	69,29
2011	45962,9	31441,6	14336,9	18 436,5	20 220,7	16,1	70,44
2012	45778,5	31380,9	14252,7	18 516,2	20 247,9	17,1	71,02
2013	45633,6	31380,9	14252,7	17728,6	19317,8	61,8	71,15
2014	45553,0	31378,6	14174,4	17889,4	19399,7	31,9	71,36
2015	45426,2	31336,6	14089,6	17188,1	19035,2	22,6	71,36
2016	42929,3	29673,1	13256,2	-	-	-	-

Чисельність населення, тобто національний людський потенціал, щорічно зменшується, що призводить до скорочення людського капіталу у майбутньому. Водночас, зменшити вплив звуженого відтворення та компенсувати втрати людського потенціалу можна за рахунок високого міграційного приросту з країн третього світу, що сприятиме досягненню високої концентрації людського капіталу та провокуватиме подальше економічне зростання. Таким чином, через відсутність міграційного перерозподілу людського потенціалу Україна не зможе забезпечити належний рівень розвитку та нарощення власного людського капіталу, що призведе до недоотримання ефектів.

Зауважимо, що протягом останнього десятиліття на ринку праці спостерігалися негативні тенденції зниження економічної активності населення, перший пік якої припав на 2003 р., а другий почався з 2009 р. Чисельність економічно активного населення працездатного віку у 2010 р., у порівнянні з 2009 р. скоротилась на 354,1 тис. осіб і становила 71,6% населення відповідної вікової групи, а у 2015 р. – на 364,5 тис. осіб і становила 71,4% населення відповідної вікової групи.

Незважаючи на похваллення економічної активності населення у 2012 р. зазначений показник не перевищив відповідного значення 2009 р. [1]. Водночас, слід констатувати подальше скорочення економічної активності населення працездатного віку протягом 2013-2015 рр., що може бути пов'язано із сповільненням темпів економічного зростання та нестабільністю політичної ситуації, початком військових дій на сході країни. Існуюча динаміка відображає комплекс чинників демографічного відтворення, які носять негативний характер, а отже, вказують на передумови втрати людського капіталу.

Про збереження та реалізацію людського потенціалу, а отже його перетворення на людський капітал, свідчать показники зай-

нятості населення. Так, чисельність зайнятого населення віком 15–70 років у 2012 р. у порівнянні з 2010 р., зросла на 58,2 тис. та становила 20,3 млн. осіб, з яких особи працездатного віку склали 18,5 млн. осіб, однак, слід констатувати подальше скорочення зайнятого населення віком 15–70 років у 2015 р. на 1212,7 тис. осіб порівняно із 2012 р.

Зростання рівня зайнятості населення віком 15–70 років протягом 2010-2012 рр. свідчить про реалізацію людського потенціалу та перетворення його у капітал. Незважаючи на зростання, слід зауважити, що воно не перевищило рівень 2009 р., коли рівень зайнятості населення віком від 15-70 років становив 59,3 %, а населення працездатного віку – 67,3 % [1]. Подальше скорочення рівня зайнятого населення свідчить про неможливість реалізації людського потенціалу в межах існуючої економічної системи, що вимагає розробки напрямів міграційного перерозподілу людського потенціалу в межах світової економіки.

Зменшення рівня зайнятості спостерігається серед всієї чисельності населення, однак, скорочення чисельності за рахунок жителів міського населення працездатного віку відбувається більш швидкими темпами, що пов'язано з впливом світової фінансово-економічної кризи та зниженням темпів розвитку реального сектора економіки і водночас переважанням моногалузової орієнтації та аграрного способу виробництва у сільських місцевостях, що ускладнює реалізацію людського потенціалу та пригальмовує формування інформаційного суспільства внаслідок відсутності ефективної інституційної системи.

Про структурну невідповідність та її негативний вплив на людський потенціал та людський капітал свідчить зменшення чисельності зайнятих у 2015 р. у порівнянні з 2013-14 рр. у виробничих видах діяльності: у промисловості, будівництві, сільському господарстві (табл. 2).

Таблиця 2

Зміна чисельності найманих працівників за видами економічної діяльності, тис. чол. [2]

Вид екон. діяльності \ Рік	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство;	3484,5	3322,1	3152,2	3115,6	3410,3	3308,5	3389,0	3091,4
Промисловість	3973,0	3871,4	3546,9	3461,5	3352,7	3303,6	3170,0	2898,2
Будівництво	1030,2	1043,4	966,2	943,0	924,5	902,2	841,1	746,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; Діяльність готелів та ресторанів	4564,4	4744,4	4729,1	4822	4865,0	4894,1	4269,5	3965,7
Діяльність транспорту та зв'язку	1451,9	1465,8	1387,9	1389,7	1379,5	1361,3	1163,6	1113,4
Фінансова діяльність	344,4	394,9	351,4	332,8	350,6	324,3	306,2	286,8
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	1134,7	1150,4	1148,9	1153,2	1187,5	1202,5		
Державне управління	1036,4	1067,5	1078,6	1223,8	1055,5	1079,4	962,3	959,5
Освіта	1693,7	1702,4	1698,4	1688,3	1677,6	1672,9	1611,2	1587,0
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	1359,0	1369,9	1348,1	1341,4	1320,8	1309,9	1171,8	1155,5

Водночас, про структурний перерозподіл людського капіталу та посилення галузей, притаманних інформаційному суспільству, могли б свідчити дані про збільшення обсягів зайнятості у діяльності транспорту та зв'язку, охороні здоров'я, операціях з нерухомим майном, діяльності домашніх господарств та інших видах економічної діяльності, однак, важко надати об'єктивну оцінку даному процесу у зв'язку з неможливістю отримання статистичної інформації з тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та окремих районів Луганської та Донецької областей. Відсутність такої інформації впливає на оцінку досліджуваних показників у сторону їх зменшення. Незважаючи на суперечливі тенденції економічної активності та зайнятості населення, слід зазначити, що спостерігаються певне економічне оздоровлення та структурні зрушення у перерозподілі людського капіталу.

Таким чином, можна зробити висновки, що у зв'язку із структурними змінами в економіці відбувається переміщення людського капіталу у невиробничий сектор, який характеризується тенденціями зростання та вказує на поступовий відхід від індустріального суспільства та назрівання передумов переходу до інформаційного суспільства. Однак, структурна перебудова призводить і до негативних наслідків, зокрема до зростання безробіття та виключення людського капіталу, освіта якого не відповідає професійній діяльності, з економічної діяльності. Як наслідок, спостерігається зменшення витрат на формування людського капіталу та знижується віддача здійснених інвестицій.

Недоліки існуючої системи формування та відтворення людського потенціалу проявляються у неефективному використанні суспільних ресурсів, що відображені у високому рівні безробіття, а також є наслідком ре-

конструкції вітчизняних підприємств на основі впровадження нових технологій, що призводять до заміни старого виробництва та скорочення чисельності персоналу. Безробіття в Україні характеризується циклічністю, різким зростанням у середині 90-х та поступовим скороченням з 2000 р. до 2007 р. на 53,3%, однак з 2007 р. по 2009 р. безробіття зростає у зв'язку із впливом світової фінансової кризи, що спричинила скорочення виробництва та вивільнення робочої сили. Найвищий рівень безробіття у зазначений період був серед жінок та молоді, у зв'язку з більш низькою конкурентоспроможністю на ринку праці порівняно з кваліфікованими працівниками з тривалим стажем роботи. У період 2011-2012 рр. відбувається поступове зниження безробіття, хоча його рівень залишається достатньо високим – 7,9% економічно активного населення. Цей показник був майже на рівні з Великобританією та Фінляндією, найвищий рівень безробіття протягом останніх трьох років спостерігається в Іспанії. Статистичні дані свідчать, що чисельність безробітних у віці 15–70 років у 2014 р., порівняно з 2013 р., зменшилась на 79,4 тис. осіб та становила 1 510,4 тис. осіб, водночас, у 2015 р. спостерігається значне зростання безробіття на 337,2 тис. осіб у порівнянні з 2014 р. Серед безробітних майже три чверті склали мешканці міських поселень 1,2 млн. осіб, решту – сільські жителі [3]. Безробіття серед сільського населення викликано однотипною орієнтацією на агропромисловий сектор та переважанням натурального виробництва, що знижує вартість та конкурентоспроможність людського капіталу сільських місцевостей, а відсутність ефективної інфраструктури формування та розвитку призводить до зменшення можливостей отримати переваги від реалізації на ринку праці порівняно із жителями міст.

Найвищий рівень безробіття спостерігався серед молоді віком 15-24 роки, а найнижчий – серед осіб віком 50-59 років [3]. Високий рівень безробіття серед молоді свідчить про її невисокий рівень конкурентоспроможності у порівнянні з старшими віковими групами та на неузгодженість системи освіти з кон'юнктурою ринку праці, а отже низький рівень окупності інвестицій, що вима-

гає перегляду функціонування сфери освіти, з метою її реформування та забезпечення ефективної діяльності.

Про явну структурну невідповідність якості людського капіталу економічному середовищу свідчать показники питомої ваги вивільнених з економічних причин у 2010 р., яка збільшилась на 17,4 в.п. та становила 45,5% від загальної кількості безробітних, що негативно вплинуло на відтворення та реалізацію людського капіталу. Водночас, намітились позитивні тенденції у 2011-2014 рр. Зокрема, питома вага вивільнених з економічних причин зменшилась і становила у 2011 р. – 39,0% та у 2014 – 30,3% від загальної кількості безробітних, що свідчить про поживлення економічного розвитку та реалізацію людського капіталу (рис. 1).

Частка звільнених за власним бажанням у 2015 році зменшилась на 2 в.п. порівняно із 2014 р., водночас, у 2014 році вона зросла на 1,9 в.п. у порівнянні з 2013 р. і на 5,8 в.п. у порівнянні з 2013 р., частка непрацевлаштованих після закінчення навчальних закладів у 2015 р. порівняно з 2014 р. зросла на 0,3, а частка звільнених по закінченні строку контракту зменшилась на 0,3 в.п., з інших причин безробіття зросло на 1,2 в.п.. Зазначені зміни свідчать про невідповідність організації та умов праці потребам працівників, а також невідповідність системи освіти кон'юнктурі ринку праці, орієнтація на індустріальний спосіб виробництва, продовження підготовки спеціалістів за непопулярними спеціальностями та невідповідність освітньо-кваліфікаційного рівня підготовки реальним вимогам і, як наслідок, зростання чисельності непрацевлаштованих після закінчення навчальних закладів, неможливість конвертувати наявний людський потенціал у капітал.

Необхідно зазначити, що за останню декаду 2015 р. зниження обсягів зареєстрованого безробіття відбулося за рахунок міського населення у зв'язку з більш сприятливими умовами працевлаштування, кращим соціальним забезпеченням, вищим рівнем продуктивності, доходів та споживання, що сприяє формуванню вищої конкурентоспроможності людського капіталу у містах [3].

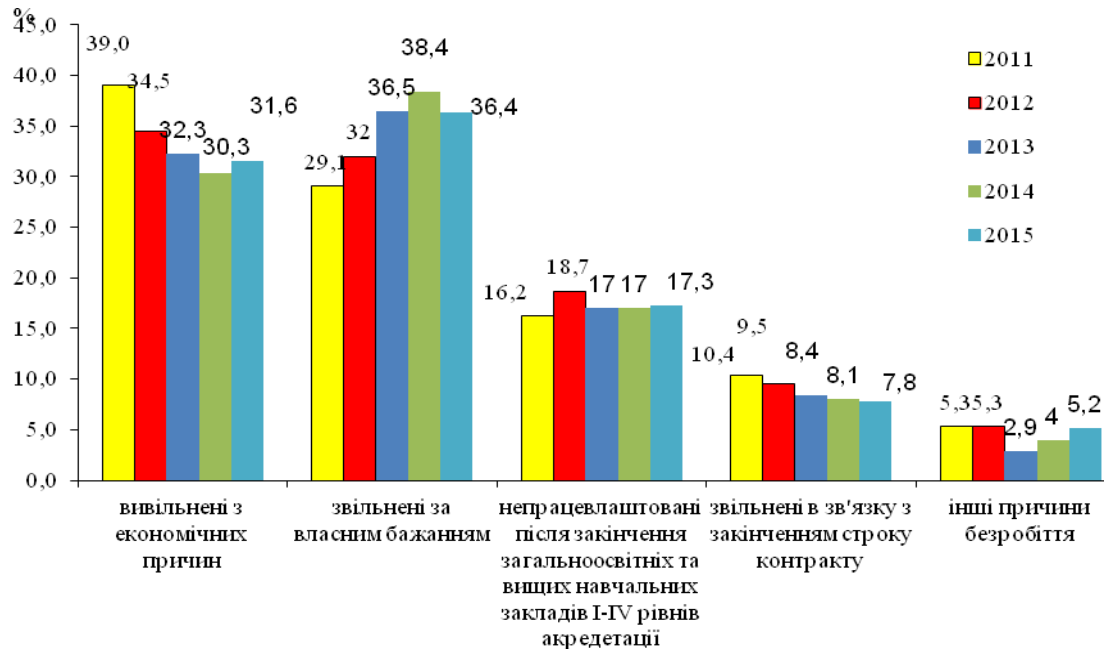

Рис. 1. Причини незайнятості безробітних віком 15-70 років у 2011-2015 рр. (% загальної чисельності безробітних) [3]

Джерело: розрахунки автора

Наведений аналіз свідчить, що структурні зміни в економіці спровоковані негативним впливом світової фінансово-економічної кризи, розбалансованістю ринку праці, нестабільністю політико-правової системи та початком військових дій на окремих територіях Донецької та Луганської областей. Аргументом на користь зробленого висновку виступає скорочення попиту на робочу силу, особливо у фінансовому секторі та галузі будівництва, яка найбільше стимулювала зайнятність населення та породжувала активний попит на продукцію інших галузей економіки.

Висновки. На основі проведеного аналізу можна зробити висновки, що країна перебуває на пізньому етапі індустріального розвитку, свідченням чого є приналежність України до країн з перехідною економікою, що характеризується суперечливими тенденціями соціально-економічного розвитку, спричиненими функціонуванням неефективної планової закритої економіки, відсутністю дієвих механізмів збалансованого розвитку та регуляторних інструментів, як наслідок, гальмування переходу до інформаційного суспільства. Проведений аналіз показав також, що ресурсна база людського капіталу, зокрема демографічні процеси характе-

ризуються тенденціями скорочення в результаті зменшення народжуваності, зростання смертності та відтоку економічно-активного населення. Демографічні втрати, з одного боку, провокують зменшення людського потенціалу національної економіки, а в перспективі і людського капіталу, внаслідок його скорочення, а з іншого, – збільшують можливості доступу до ресурсів потенційних носіїв людського капіталу з метою підвищення конкурентоспроможності на основі вдосконалення якісних характеристик. Водночас, про структурну невідповідність якості людського потенціалу економічному середовищу свідчать показники безробіття, викликані структурними змінами в економіці та невідповідністю організації та умов праці потребам працівників, системи освіти кон'юнктури ринку праці, орієнтація на індустріальний спосіб виробництва, що призводить до зростання кількості безробітних та неможливості конвертувати наявний людський потенціал у капітал, зростання економічних втрат від недоотримання ВВП, доходів бюджетів, низької віддачі на кошти інвестовані в освіту чи підготовку спеціалістів, зростання виплат незайнятому економічно-активному населенню тощо.

Список літератури:

1. Основні показники ринку праці [Електрон. ресурс] / Статистична інформація // Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Зайняте населення за видами економічної діяльності у 2000-2015 рр. [Електрон. ресурс] / Статистична інформація // Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Рівень безробіття населення (за методологією МОП) за статтю, віковими групами та місцем проживання [Електрон. ресурс] / Статистична інформація // Державна служба статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Людський потенціал: механізми збереження та розвитку : монографія / [О.Ф. Новікова, О.І. Амоша, В.П. Антонюк та ін.] / НАН України. Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2008. – 468 с.
5. Theoretical and methodological principles of information society human capital development / O.P.Podra // *International Journal of Economics and Society*. – April 2015. – Issue 1. – P. 202-205.
6. Zhyvko Z., Podra O. Theoretical and methodological principles of human capital investment under conditions of informational society / Z. Zhyvko, O. Podra // *Košická bezpečnostná revue, # 2 /2015. – Polnrocnik vsbm vkosicach. - Kosice: vysoká škola bezpečnostného manažérstva v košiciach redakčno - vydavateľské stredisko. – P. 406-413*
7. Schultz T. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research / T. Schultz. – N.Y., 1971. – 129 p.
8. L. Thurow Investment in Learning / L. Thurow. – San Francisco, 1978. – 325 p
9. Mincer J. Schooling, Experience, and Earnings / J Mincer. – Columbia University Press, 1974. – 167 p.
10. Захарова О. В. Управління інвестуванням у людський капітал : методологія, оцінка, планування : монографія / О. В. Захарова. – Донецьк : «ДВНЗ ДонНТУ», 2010. – 378 с.

List of references:

1. Osnovni pokazny'ky' ry'nku praci [Elektron. pesurs] / Staty'sty'chna informaciya. *Derzhavna sluzhba staty'sty'ky' Ukrayiny'*. – available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Zajnyate naseleण्या za vy'damy' ekonomichnoyi diyal'nosti y 2000-2015 rr. [Online] / Staty'sty'chna informaciya // *Derzhavna sluzhba staty'sty'ky' Ukrayiny'*. – available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
3. Riven' bezrobittya naseleण्या (za metodologiyeyu MOP) za stattyu, vikovy'my' grupamy' ta miscem prozhy'vannya [Online]. Staty'sty'chna informaciya. *Derzhavna sluzhba staty'sty'ky' Ukrayiny'*. – available at: : <http://www.ukrstat.gov.ua>
4. Lyuds'ky'j potencial: mexanizmy' zberezheniya ta rozvy'tku : monografiya (2008) / [O.F. Novikova, O.I. Amosha, V.P. Antonyuk ta in.] / NAN Ukrayiny'. In-t ekonomiky' promy'slovosti. – Donecz'k, 468 p.
5. Podra, O.P. Theoretical and methodological principles of information society human capital development / O.P.Podra // *International Journal of Economics and Society*, Issue 1, p. 202-205.
6. Zhyvko Z., Podra O. (2015) Theoretical and methodological principles of human capital investment under conditions of informational society / Z. Zhyvko, O. Podra // *Košická bezpečnostná revue, № 2, Polnrocnik vsbm vkosicach. - Kosice: vysoká škola bezpečnostného manažérstva v košiciach redakčno - vydavateľské stredisko, P. 406-413*
7. Schultz, T. Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research / T. Schultz. – N.Y., 1971. – 129 p.
8. Thurow, L. (1978) Investment in Learning, San Francisco, 325 p
9. Mincer, J. (1974) Schooling, Experience, and Earnings. *Columbia University Press*, 1974, 167 p.
10. Zakharova, O. V. (2010) Upravlinnya investuvanniam u lyuds'ky' kapital : metodolohiya, otsinka, planuvannya : monohrafiya. *Donets'k : «DVNZ DonNTU», 378 p.*